

A látványábrázolástól a láthatóvá tevésig

Vázlat Gedeon Zoltán művészetéről

Gedeon Zoltán ahhoz a húszas években született nemzedékhez tartozik, amelynek alkotói indulását a II. világháború vihara, majd a kényszerű hadifogság szakította meg, művészi bontakozását pedig sokáig a dogmatizmus szorította korlátok közé, majd a Képzőművészeti Akadémián ráháruló sokoldalú feladatok ezen belül a különböző tankönyvírói kötelezettségek nehezítették önálló képzőművészeti tevékenységét. Mindezek azonban csak késleltették, de megakadályozni nem tudták egyéni arculatú munkásságának kibontakoztatását.

Gedeon Zoltán 1954 óta kiállítóművész. Pályája során végig a modern szellemű alkotók közé tartozott. Hatvanöt éves kora után, az egyébként kedvel és lelkiismeretesen végzett egyetemi tanári tevékenység alól felszabadulva teremtő energiái minden eddiginél eredetibben és sokoldalúbban bontakoztak ki, és hetven-nyolcvan éves korára képzőművészeti és ezen belül elsősorban a grafikai kifejezés figyelemre méltó megújítóinak sorába emelkedett. Kövessük végig az életmű fejlődésének egyes állomásait. Gedeon Zoltán 1922-ben született Erdélyben, Szentesegyházon. Apai nagyapja Budai József Debrecenben és Miskolcon volt középiskolai tanár; pedagógiai tevékenysége mellett almanemesítéssel szerzett tekintélyt, hírt magának. Több alma az ő nevéen vonult be a katalógusba, így a Budai József-alma és a Budai Domokos-alma.

Gedeon Székelykeresztúron végezte el a tanítóképzőt. 1942-ben karpaszományosként vonult be a magyar hadseregbe. A nyilas hatalomátvétel után Zalaegerszegen móresre tanított egy handabandázó nyilas tisztet, hogy elkerülje a hadbíróóság elé állítást, századparancsnoka nyílt parancssal Budapestre küldte. Itt azonban újra végveszélybe került, ám a vak szerencse folytán ismét kiszabadult a nyilasok karmaiból. 1944-ben szovjet fogságba esett és csak négy év múlva szabadult. 1949-től 1955-ig elvégezte a Kolozsvári Képzőművészeti Akadémiát, négy évet grafikai, két évet pedig festészeti szakon tanult. 1958-tól 1960-ig a kolozsvári Népművészeti Iskolában tanított, 1968-tól 1970-ig a Babeş-Bolyai Egyetem, 1970-től 1980-ig a Ion Andreescu Akadémia tanára, a metódika előadója, és a rajztanárképzés szervezésével és vezetésével is magyar és román nyelven egyaránt őt bízták meg. Az erdélyi magyar művésztanárok valamennyien Gedeon-tanítványok voltak, és a rajztanárok két évente kötelező véglegesítő vizsgájának szervezése is az ő kezében összpontosult. Ez a véglegesítő vizsga alapján véve a mai doktorátus megszerzéséhez hasonló minősítés, és megfelelő fizetésemeléssel is jár. A rajztanítás módszertana Romániában először csak orosz fordításban létezett. Az első ilyen magyar és román nyelvű jegyzetet Gedeon írta, és az ő munkája *A rajztanítás módszertana* című kétkötetes, négyszáz oldalas összefoglaló mű is. Emellett magyar és román nyelven írt ábrázológeometria- és szépírást-tanítási tankönyvet is, amit a diákok mind a mai napig használnak.

Gedeon Zoltán művészetének első, 1954-től a nyolcvanas évek közepéig terjedő negyedszázadát egyfajta modern szellemű realizmus, a hagyománytiszteltet és a modernség, szabályos bensőséges ötvözete jellemzi, melyben mind nagyobb szerepet kap a látvány kifejező átformálása, a kompozíció organikus belső egyensúlya. Grafikáit a szerkezeti összefüggések lényegre törő, expresszív lüktetése teszi emlékezetessé. Egyes műveiben a szerkezeti erővonalak ritmikus hangsúlyozása és az oldott folthatású, festői alakítás együttes alkalmazása figyelhető meg, a másik vonulathoz tartozó alkotásokban a festőiség dominál finom színharmóniakat vagy felfokozott erélyű színrobbanásokat teremtve. Tájképei, falu- és városképei varázslatos elevenséggel és változatossággal, a hideg és meleg színek drámai ellentétében vagy a finoman összehangolt színek pompázatos gazdagságában idézik fel Erdélyt, Móricz kifejezésével élve, *A tündérbertet*, a székelyföldi zord havasi tájaktól a méltóságteljes erőtemplomokig, a körösfői keskeny, szalagszerű utcától és a kazettás mennyezetű templomtól a kolozsvári történelmi hangulatú városrészekig, a nyüzsgő nyári piactértől a könnyű őszi ködbe burkolózó Szamosig, Brassó, Segesvár, Torockó ódon negyedeiig. Ezekkel az ember és a természet harmonikus összetartozását idéző képekkel párhuzamosan megeleveníti az iparosodás előretörését, dinamikus lendületével és egyben kétarcúságával, disszonanciájával, az építés és a természetrombolás kettősségével együtt.

Gedeon Zoltán a nyolcvanas évekre egyre inkább úgy érezte, hogy kimerítette a figura- és tájbrázolás lehetőségeit, s az ecsetfestés kínálta lehetőségek sem elégitették ki. Elkezdődött számára az új technikák birtokbavétele, ami egyben az alkotói szemlélet átalakulásával és az új kifejezési lehetőségek keresésével járt. Az egész magyar képzőművészet viszonylatában – Gedeon számára – grafikai munkássága biztosítja a radikális újítást és azon belül is elsősorban azok a művek, amelyekben az új *mondandó új technikával* párosul. Így történt ez több nemzedéktárrsal, például az 1920-as születésű, hasonlóképpen erdélyi származású, a grafikai kifejezést megújító Veres Pál festő- és grafikusművész esetében, vagy a Gedeon Zoltánnál egy nemzedékkel fiatalabb Feszt László munkásságában is, aki a kollográfia technikáját amerikai példák nyomán honosított meg Erdélyben. Gedeon sajátos egyéni módon fejlesztette tovább a *kollográfia* technikai és kifejezési lehetőségeit. A kollográfia szó a kollázs és a sokszorosító eljárás, a szeriográfia rövidített összekapcsolásában született. Ez a technika tág teret biztosít a találékony kísérletezésnek és a linótól és a szitagrafikai technikától eltérően, nem kell a színkompozíció minden egyes színét külön menetben nyomni illetve lehúzni, hanem a felragasztott színegyüttes egyetlen nyomással átvihető a papírfelületre. Ráadásul, mivel a nyomódúc minden egyes újrafestékezés alkalmával némileg változik, az egyes nyomatok többé-kevésbé, legalábbis árnyalatnyilag különböznek egymástól.

A *csikóhal* című hideg-meleg színekből összetevődő gazdag szín- és tónus-hatású kompozíció úgy készült, hogy a művész papírból kivágta és külön-külön felragasztotta a központi csikóhalfigurát és annak árnyékát, a virágszirmokat asszociáló csillagocskákat és az apró csikóhalfigurákat. S ezt követően bevonta az egész felületet lakkal, hogy a papír ne szívja be a festéket, s végül ráhengerelte a papírfelületre a gazdag színhatású kompozíciót.

A kollográfia változatos lehetőséget biztosít a játékos ötletességnek, az anyagszerűségéből fakadó kifejezésnek. Így például *A tűzmadár* tűzvörös figuráját papírkivágásként ragasztotta fel, a lepke pedig tarka textúrájú textilanyagból lett kivágva. S az egész együttesen olyan gazdag fakturális hatásokat teremt, amit, ilyen módon, ecsetfestéssel lehetetlen lenne elkészíteni. Az *Ünnep* és a *Ló és lovas*, a *Fiatalság* esetében a markáns grafikai hatás a körvonalak enyvbemártott spárgával történő felragasztásával valósult meg. Ezt követően történt meg a felület színezése, a sprével való befestése. A művelet végén, a száradás, illetve a levétel után negatívban, tehát fehérben maradtak vissza a figurák körvonalai, így módon a mű tömött, erős barnájában kontrasztosan jelentkeztek az ember- és állatfigurák kontúrjai. A *Szeplős* című grafika esetében – a néző fantáziájára is számítva – a művész a kislány arcának megjelenítéséhez egy bádog tézstaszúrót használt. A tárgy vörösesbarna nyomata és a szűrőn lévő lyukak, negatívban jelentkező fehér foltjai együttesen, arcvonások nélkül is egy szeplős kislány képét idézik fel. A mintás textildarab a rajta látható negatívban jelentkező irkafirka-betűkkel együtt pedig a ruha képzetét sugallja.

Különleges kifejező hatásokat lehet előidézni a *celluloidmetszettel*. A kompozíciót az alkotó celluloidlemezbe karcolja be. A celluloidot nem lehet nyomtatni, mivel vékony, és befestékezni sem igen lehet, mert nem tapad meg rajta a festék, ám átlátszósága miatt mögé lehet helyezni színes átlátszó vagy átlátszatlan lapokat, amik beépülnek a többrétegű, karcolt grafikus jeleket tartalmazó celluloidkompozícióba. A visszafogott színvilágú *Önarckép* tűnődő-töprengő személyiséget ábrázol, a fényteli és sötétebb felület kontrasztjára épített *Ildikó (Műteremben)* portréban pedig a nőiség varázsa és öntudata fejeződik ki.

Grafikai munkásságának kiemelkedő részét képezik azok a szitagrafikai kompozíciók, amelyeket a tokaji majd tájai Közép-európai Művésztelepen készített 1993-94-ben. A *Triptichon* (1993) című háromrészes sorozata az emberi élet három korszakát jeleníti meg. A *Frenetizmus* az életöröm, az ünnep mámorának kifejeződése, annak a kivételes pillanatnak a megfogalmazása, amikor a családban gyermek születik és az emberek felemelt karokkal táncolva örvendeznek az új életnek. A kompozícióban a narancssárga és a vörös viszi a főszólamot, háttérként mögötte a tört feketeszöld kontrasztja teszi még ragyogóbbá az öröm eufórikus színeit. A jelzésszerű figurák dinamikus, extázisszerű mozgásának ellentétéként egy idő után az ember észreveszi, hogy a sötétzöld folt valójában két mozdulatlan, tompán is súlyos árnyékalak, amelyek az élet végső határpontjára, a könnyörtelen elmúlásra irányítják a figyelmet. A *Rivaldafény* az élet kiteljesedését vizionálja, amikor az élet színpadán eljátsszuk a magunk szerepét. Az „élet cirkusz” metaforában ábrázolódik a jelenet, amelyben a szomorúság időlegesen feloldódik a groteszk és felszabadult vidámságban és a nevetésben. A figurák végletes féktelen expresszivitással jelenítődnek meg, szuggesztív felfokozottsággal közvetítik a lét kiteljesedésének élményét. A *Siratás* című kompozíció stilizált alakjai meggörnyedt öregasszonyok vonulását asszociálják egy testetlen, légies kerítés előtt, a Nap és a Hold kozmikus jelei alatt s a lezuhant csillagok végzettszerű zuhanásában. Mélyértelmű képi beszédet és elementáris életérzést fogalmaznak meg a *Triptichon* darabjai.

Gedeon Zoltán ebben a szitagrafikai sorozatban és sok más műben eljutott a végsőkéig leegyszerűsített, nagy kifejező erejű, metaforikus-szimbolikus for-

mák teremtéséhez, a „kevéssel sokat mondani” tudás képességéhez, melyben a jelle egyszerűsödött, a figuratív és nonfiguratív határmezsgyéjén születő forma, a maga spontán dinamizmusában egyszerre hat az értelemre és az érzelmekre, s arra is, ami szóban megfogalmazhatatlan, a képi nyelv azonban közvetíteni tudja rejtélyes üzenetüket.

Kerékyártó István

A reprodukciókat készítette: Gergen István és Petrovits Győző

Farkas Wellmann Endre
Balade d'une ivresse inconnue

Aznap este, mely több volt mint halála
mert arra gondolt, hogy már csak az jöhet
Wellmann mester szürke színű lelke
nem lett az Úrnál mégsem nagykövet
a köd fölött mikor megjelent s kigyúlt
a hold, miként vörös lángoló bokor
és udvarában épp hogy lángra lobbant
rőt csillagból az első két csokor
elindult és a sötét mögött mélán
a poháron átnézett és át az éveken
majd béna lábon hazaballagott
szerelmesen és hullarészegen...

Akkor este a korcsma legmélyéről
és még három nap hosszú volt az út
és kísérte a holdbokrot az égről
mint őt magát hogy kísérte a múlt.
nagy pohárral itta mint az örült
borként az éjszaka csillagszín sarát
hamiskártyás, ki isten rút kegyéből
tékozolja el most lopott aranyát
nem látott már az orráig sem hitvány
és nem látott túl rég a tényeken
majd béna lábon hazaballagott
szerelmesen és hullarészegen...